

यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ
शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
बा कस्तुरबा आणि नई तालीम : विद्यापीठांतर्गत उद्बोधन
०४/०४/२०१९

बा कस्तुरबा यांच्या जयंती निमित्ताने यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठात विद्यापीठांतर्गत एका उद्बोधन कार्यक्रमाचे आयोजन करण्यात आले सदर कार्यक्रमाचे अध्यक्ष मा. कुलगुरू होते, तर प्रमुख पाहुणे म्हणून श्रीमती नलिनीताई नारावेकर अध्यक्ष(निर्मल ग्राम निर्मल केंद्र) होत्या. नलिनीताईंचे विद्यापीठातर्फे प्रथम स्वागत करण्यात आले.

या कार्यक्रमाचे सुत्रसंचालन श्री. विजयकुमार पाईकराव यांनी केले. कार्यक्रमाचे प्रास्ताविक डॉ. कविता सालुंके संचालक शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा यांनी तर आभार डॉ. डी.डी. पवार यांनी मानले.

या उद्बोधन कार्यक्रमाच्या आपल्या भाषणात सु.श्री. नलिनी नावरेकर ताईंनी केलेले भाषण पुढीलप्रमाणे

बा कस्तूरबांबद्दल बोलण्यापूर्वी त्यांनी म. गांधीजीची महानता जाणून घेणेसाठी त्यांच्या संदर्भातले काही प्रसंग सांगितले.

म. गांधीजी संदर्भातील प्रसंगवर्णन-

प्रसंग-१ ज्येष्ठ समाजसेवक पत्रकार डॉ. लिमये यांनी नार्वेतील एक प्रसंग वर्णन केला आहे. ते नार्वेमध्ये गेले असतांना त्यांना तेथील एका गोऱ्या व्यक्तीने हटकले आणि विचारले, 'तुम्ही भारतीय ना? ते हो म्हणाले. लगेच त्यांनी प्रत्युत्तर केले का मारले गांधीजींना? ते काय फक्त तुमचे होते ते आमचेही होते.' यातून त्यांचा मृत्यू जगाला चटका लावणारा होते हे लक्षात येते.

प्रसंग-२ म. गांधीजीबद्दल असलेले प्रेम नारायणभाई देसाई म. गांधीजींबरोबर राहिलेले, त्यांच्या मांडीवर खेळलेले व्यक्तिमत्त्व ते एकदा विदेशात भाषण देत होते. भाषणानंतर एक व्यक्ती त्यांच्या जवळ आली आणि १५-२० मि. बोलली तेवढावेळ त्यांनी सेकहँड सोडला नाही. देसाईंना नंतर ती व्यक्ती म्हणाली, 'अहो मी तुमचा हात सोडला नाही कारण म. गांधींचा स्पर्श झालेल्या हातातून मी त्यांचा स्पर्शाची अनुभूती घेत होतो.'

प्रसंग-३ म. गांधीजी रेलवेने प्रवास करत तेव्हा अलोट जनसमुदाय रेलवेस्टेशनवर त्यांना बघण्यासाठी येई म. गांधी त्यांना हात हलवून अभिवादन करत तेव्हा ते लोक त्यांना नमस्कार करतांना खिशात असेल नसेल ते पैसे सोने नणे त्यांच्या हातावर स्वराज्यासाठी देत.

मग प्रश्न पडतो गांधीजी असे कोण होते? रूपवान? उद्योगपती? असेच काहीच नाही. पण त्यांच्याकडे होते अद्वितीय चारित्र्य, शुद्ध पवित्र जीवन व उत्कृष्टता. ते एक गूढ होते. आंतरीक सौंदर्य त्यांच्याकडे होते. ते लोकांना नम्रतेने म्हणत मला महत्त्वा म्हणून नका. बा त्यांच्या पत्नी. बा बद्दल त्यांना काय वाटत होते त्याचा एक प्रसंग.

प्रसंग-३- दोन ऑक्टोबर गांधीजींचा जन्म दिवस. लोक त्यांना भेटायला येत. गांधीजींना त्यांचा जन्म दिवस साजरा करणे मान्य नव्हते म्हणून ते त्याला 'चरखा दिन' म्हणत. एकदा २ ऑक्टोबरला त्यांच्या एका अनुयायीने त्यांना स्वतःकातून तयार केलेल्या कपड्यांची भेट दिली. त्यात दोन चादरी व एक साडी होती. गांधीजी गमतीने म्हणाले मी साडी नेसायची का? त्यावर त्या व्यक्तीने म्हटले, 'सर तुमच्या सोबत अर्धांगिणीचा म्हणजेच बां चाही सत्कार करावा

म्हणून ही साडी.' गांधीजी गंभीर झाले. ते म्हणाले स्त्रीयांना व्यक्तीगत स्वातंत्र्य असते त्यांचे स्वतंत्र व्यक्तिमत्त्व असते तेंव्हा केवळ अर्धांगीणी म्हणून तिचा सत्कार नको.

बा सुरुवातील निरक्षर होत्या नंतर त्यांना 'विरंगणा' 'तेजाची शलाका' अशा उपमा दिल्या गेल्या. त्या श्रद्धाळू, निष्ठाळू होत्या. स्वतःचा विकास त्यांना केला. गांधीजींच्या त्या सहचारिणी होत्या. म्हणून त्यांचा हा विकास. दोघांची एकमेकांवर विवेकपूर्ण निष्ठ होती. वयाच्या ७५ व्या वर्षी त्या नारायण देसाई वय वर्ष ८५ यांचेकडून रामायण शिकल्या. कस्तुरबा खूप धार्मिक होत्या. तुळशी पिंपळाची पूजा करणाऱ्या होत्या. पण नंतर सर्व धर्म समभावाने संपूर्ण आयुष्य गांधीजींबरोबर आश्रमात राहिल्या.

आफ्रिकेत बा खूप कृष झाल्या. त्यांनी मांसाहार करावा म्हणजे लवकर बरे वाटले असे डॉक्टरांचे म्हणणे. गांधीजींना ते आवडत नव्हते. पण त्यांनी तो निर्णय बांच्या इच्छेवर असेल असे स्पष्ट केले स्त्री स्वातंत्र्याचे दोघे पक्के दृष्टे होते. बां. ना विचारले असता त्या म्हणाल्या मी मेले तरी चालेल पण मला बाटवू नका असा ठामपणा त्यांच्यात होता.

बा. वात्सल्यमूर्ती होत्या. आश्रमवासींच्या त्या माता होत्या. द. आफ्रिकेत गांधीजी आणि बा होत्या तेंव्हा जे लग्न स्त्रीश्चनं धर्माप्रमाणे नोंदणीकृत असतील तेवढेच मान्य असा जुलमी कायदा आला. गांधीजी व बां नी त्यावेळी जनरल स्मडचे डोके ठिकाणावर आहे का? असा सवाल करून तुरुंगवास पत्करला. त्यांच्या असहकाराने तो जुलमी कायदा सरकारने मागे घेतला.

१९४२ च्या भारत स्वातंत्र्य चळवळीत बां ची भूमिका सामर्थ्य, ध्येय, विलक्षण होते. ८ ऑगस्टच्या मुंबईच्या भाषणात 'छोडो भारत' ही चळवळ सुरु झाली. ९ ऑगस्टला गांधीजी पुन्हा भाषण करणार म्हणून त्यांना अटक झाली. तेंव्हा त्यांच्या जागी बां नी भाषणाची तयारी ठेवली पण त्यांनाही अटक झाली ते दोघेही आगा खा पॅलेसमध्ये होते. तेथेच १९४४ मध्ये बा चा अंत झाला.

नई तालीम -

चंपारण्यात निळचा सत्याग्रह चालू होता. तेंव्हा तेथील शेतकऱ्यांच्या मुलांना बां नी नई तालीम चे शिक्षण दिले त्यात त्यांनी जीवन कशासाठी? काय करावे? जीवन जगता जगता शिक्षण आणि जीवन जगण्यासाठी शिक्षण असा साधा सरळ नई तालीमचा अर्थ स्पष्ट केला.

नई तालीमची वैशिष्टे सांगतांना त्या म्हणाल्या बुद्धीमत्ते बरोबर हृदयाचे शिक्षण, शरीरश्रमाने बुद्धीचा विकास, जीवनाचे शिक्षण, सहनशीलता आणि हे सर्व मातृभाषेतून. काम करता करता शिकणे हे यात महत्त्वाचे.

नई तालीम सफाई पासून सुरु होते असे गांधीजी म्हणत. असे असले तरी स्वच्छता कार्य म्हणजे गांधीजी नव्हे तर त्यापेक्षा ते कितीतरी मोठे होते. गांधीजींची स्वच्छता टिकावू नव्हती. फोटोसाठी नव्हती, तर आंतरबाह्य शुद्धीसाठी होती. गांधीजी म्हणत ज्याचे अंतकरण स्वच्छ तो बाहेरून अस्वच्छ राहणे शक्य नाही. मला गावे स्वच्छ करायची आहेत म्हणजे गावांचा आंतरिक विकास करायचा आहे. त्यांनी स्वच्छता व्यवस्थापनाचे धडे सर्व आश्रमवासीयांना दिले होते. नासिकमधील भाऊ नार्वेकर गांधीजींच्या या विचारातून पेढून उठले आणि त्यांनी ग्राम स्वच्छता अभियान

कार्यान्वित करण्यात आपले आयुष्य वेचले. आजही त्यांचे कुटुंबीय त्यांचा वारसा चालवतात नार्वेकर ताई त्यातीलच एक.

बा स्वतंत्र बाण्याच्या, धार्मिक, वत्सल मूर्ती होत्या. गांधीजींमुळे त्या घडल्या. त्यांच्याकडून गांधीजी चतुः सूत्री शिकले. म. गांधीजींना लोक महात्मा म्हणतात कारण कमीत कमी चुका करणे, झालेली चूक लोकांपुढे कबूल करून पुन्हा ती होवू देत नाही तो महात्मा. गांधीजी तसेच होते.

द. आफ्रिकेतला आणखी एक प्रसंग बा कस्तुरबा आणि गांधीजी एकमेकांकडून कसे शिकत ते स्पष्ट करतो. आश्रमातील कार्यकर्ते, आश्रमवासी वाशरूम मध्ये भांडे वापरत. ते स्वच्छ कोणी करायचे? बां ना ते काम करावे लागे. त्यांना ते आवडत नव्हते. त्यामुळे त्यांच्यात भांडणे झाली. त्या रडल्या. मी निघून जाते म्हणाल्या. गांधीजींनीही त्यांना जा म्हटले. बा गांधीजींना म्हणाल्या काय म्हणता, या परदेशात मी एकटी स्त्री कुठे जाणार एवढीही विचार तुम्ही करू शकत नाही का? गांधीजींना ते ऐकून धक्का बसला. आपण हा विचार नाही केला. त्यातून प्रत्येक प्रसंगाचा चौफेर विचार हा धडा त्यांनी घेतला आणि भांडण मिटले. बां नी भांडे स्वच्छतेचे काम आनंदाने सुरु केले. गांधीजी व बा विचारांचे किती पक्के होते हे त्यांचा ब्रम्हचर्य पालन या निर्णयातूनही स्पष्ट होते. गांधीजींच्या समकालीन काळातील त्या शतकातले महापुरुष कोण असा अभ्यास अमेरिकेत झाला तेव्हा जगातल्या लोकांनी दोनच नावे दिले एक 'अब्लर्ट आर्ईने स्टार्ईन' आणि दुसरे 'महात्मा गांधी'. गांधीजींचे चारित्र्य इतके अद्वितीय होते असा माणून विश्वास पुन्हा होणे नाही. बा आणि गांधीजी या महान आत्म्यांना माझा प्रणन.

त्यानंतर डॉ. डी.डी. पवार यांनी उपस्थितांचे आभार मानले.

आणि बा कस्तुरबा व नई तालीम उद्बोधन कार्यक्रम संपल्याचे घोषित केले.

डॉ. कविता साळुंके
संचालक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा